

קוים למערכות ישראל בתקופת הבית השני*

עמים שקיומם הממלכתי נמשך מדורות יש להם, על הרוב, עבר צבאי-הגנתי לא-רחוק, ונקל להם ללמוד לקח ממנו. לא כן גורל עם ישראל בארצו. המלחמות הגדולות שנלחם העם על קיומו החפשי-העצמאי נערכו במסיבות טכניות ותוך כדי צירופים ניאור-פוליטיים רחוקים מאלה שבימינו; ומאז פסקה מסורת צבאית-ארצית בישראל נעלם עצם המצע למחשבת התנוונות לאומית קונקרטיה. ואף-על-פי-כן, או אולי דוקא משום כך, גדול הענין להבנת חזיונות-התנוונות שבעבר הקדום, אם כי המרחק הגדול מכביד על ראית הדברים באור המציאות ההיא. במערכות החשמונאים והקנאים הועמדה יהודה בפני שתי השיטות הצבאיות המנובשות ביותר אשר ידע העולם הקדמון – של יון ושל רומא. מתוך ידיעתנו את הארגון הצבאי והטכניקה הצבאית של שתי השיטות הנ"ל ואת אומנות המלחמה של שני העמים אשר נגדם עמד ישראל במערכה, יכולים אנו לתאר לנו את דמות ההאבקות של עמנו אז, ואת יחסי הכוחות כאשר היו במציאות. ויש בהתבוננות כזאת לא רק משום חישוב שרשים היסטוריים, להבנת הצלחותינו ותבוסותינו בימים ההם; אנו לומדים כאן גם לקח בהגנת ארץ ועם לקח לאומי-מדיני השומר על חזיונותו להפליא.

וזו השאלה המעסיקה אותנו תוך כדי עיון בפרק זה של מערכות ישראל: מה היה סיבם של שני הנורמים העיקריים במערכת ההתנוונות של יהודה, – קודם בפני יון, ואח"כ בפני רומא – מה היה אפיו של האויב, ומה היו מקורות הכוח היהודי?

*

רב ההבדל בין המושגים הצבאיים של התקופה ההיא לבין אלה של תקופתנו, הן בשטח ארגון החיילות, הציוד, הטרינספורט וכ"ו, והן בשטח הטקטיקה והאסטרטגיה. המלחמות היו אז בעיקרן מלחמות של נשק-הקלם (shock), נשק הפועל בכוח תנופת הנוף וכובד הנשק עצמו. משקל הפלוגה המתקיפה (כובד וינה ושריונה) קבע או את מהלך הקרב במידה רבה יותר מאשר כיום. עיקר הפעולה בקרב היה במרחק של יד מתוחה. אמנם, נוסף לזה גם נשק-הקלע, – אבן-הקלע, הקשת, הרומח, התנית המוטלת וכ"ו – אולם נשק זה היה פיסוי או מיכני בלבד, כלומר משולל הכוח החימי של אבק השרפה. המלחמה היתה כלואה עדיין במסגרת מצומצמת של תנועת הנוף, או תנועת הקלע הנקלע באמצעים פרימיטיביים. עובדות אלה שיוו או לכמה גורמים ערך שונה לנמרי מערכם עכשיו. למשל, מעצורים טופוגרפיים (נבעה, חורש) משפיעים פחות על מעוף הכדור מאשר על מעופו של חץ. גם אפשרויות התנועה של הצבא היו אז מוגבלות מאוד, ועל-כן היה גדול יותר ערך המרחק. בזמן שהנלחמים היו עמוסים ציוד כבד של שריון ומגן, עלול היה מדרון קל של נבעה התפוסה על ידי אחד הצבאות לסייע הרבה להסתערותו על המתנגד, – וגם להפך. מובן מאליו, כי בהתאם לכך היו גם המבנים הטקטיים של הצבא שונים בתכלית מאלה הנהוגים בתקופתנו.

*

בדברנו על מלחמות החשמונאים מקובל לקרוא לאויב: – יונים. לאמתו של דבר: היו הנייסות שנלחמו בהם החשמונאים לא הֶלְנִיִּים (יונים), כי אם הֶלְנִיִּים טִיִּים (מיוֹנִים). האוכלוסין המיוונים של אסיה המערבית כולה, על עממיה השונים, היוו את הצבא הזה;

* הציונים הבאים הם עיבוד של פרקי הרצאה; ריבוי הפרשיות והענינים הכלולים בהן גרם לעתים, בחכרתי, לצמצום הדברים, במקום שראוי היה להרחיב. כן מן הנמנע היה להביא אסמכתות ומראי מקומות. בגוף המאמר נכללו כמה ה. ו. ת. פ. ב. דינבורג וג. אלון.

וכל אשר יתאר אותו לעצמו בדמות אותו הגיט היוני העממי אשר הנן בשעתו על ארמת יון מפני הפרטים לא יהא אלא טועה. לא היה זה חיל אורחי הערים החפשויות שבקלם, שצמח ונתפתח מתוך חיי קהילות מושרשות בעצמאות ובהתנוונות, בנות תרבות אחת, משגשגת ונברית. היה כאן צבא, שברק ליטוש קל של התיונות מנצנץ על פניו, והוא בלבד המאחד אותו. ואולם כדי לעמוד על אפיו של חיל הלניסטי זה ולהבינו, עלינו לראות את המקורות היונים אשר מתוכם עלה.

צבא האזרחים של יון

היסוד העיקרי של הצבא היוני האזרחי במלחמת פרס במאה ה-V לפני הספירה היה ה-פּלֶנְקֶס, של חיל-רגלים כבד — מבנה צפוף של אנשי קרב, ערוך בשורה ישרה ביותר, שלא היו בה רווחים; מעין חומה, המונגת בחזיתה על ידי שורת מנינים עגולים או כצורת הביצה. חומה כזאת מנינה על עצמה באופן אקטיבי עיי שורה של חניתות המזדקרות לפניו. הלוחם היה נושא, איפוא, חנית ומגן, מלבד שריון-הגוף העשוי מתכת או עור, או גם בד עבה תפור, וכן קובע פלדה, ועל הרוב גם מוקים של מתכת להגנת רגליו. ה-פּלֶנְקֶס היה מלבן צר וארוך, שעומקו הנורמלי היה כדי 8 לוחמים הנמצאים זה מאחרי זה. פעמים היו מעמיקים עד כדי 12 איש, וידוע גם מקרה של פלנכס בן 50 איש לעומק. רוחב החזית היה תלוי בגודל הגדוד ובעומק המבנה.

מה טעם היה למבנה הזה? כדי שנבין זאת עלינו לזכור את אפיו של הזיון בזמן ההוא; הרובה שרם היה אז, על כן אפשרי היה המבנה הצפוף, אשר בימינו אלה, של אש משמידה, אין להעלותו על הדעת כלל. וכאן יש מקום לשאול, לשם מה דרוש היה עומק זה של 8 לוחמים בשורה עורפית? הן אנשי השורה השניה יכלו להגיע בחניתותיהם אל האויב רק דרך הרווחים שבשורה הראשונה, ואנשי השורה השלישית לא יכלו להגיע עד האויב כלל. ואולם ערכו של מבנה זה לעומק היה בלחצו קדימה. כוחו של הפלנכס, או הפלנגה, היה בהתקפה כבדה ומלוכדת, בלחץ גופני אדיר. ועוד תפקיד היה לאנשי העורף; צריכים היו לא רק ללחוץ על השורות הקדמיות, אלא גם לשמש להן כרובה, למלוי מקומות הנפגעים; אסור היה לפלנגה לתת שיתהוו פרצים בתוכה, והיה כאן גם גורם פסיכולוגי: לוחמי השורות הראשונות פעלו ביתר בטחון בהרנישם בלחץ השורות המזוינות המוכנות לתפוס את מקומם. יש מקום לשער, כי בשורות האחרונות עמדו לעתים אנשים שזיונם היה לקוי. לשורה הראשונה בחרו, ודאי, באמיצי הלב ביותר. הדעה האומרת, כי האמיצים העמדו בשורת המאסף, למען ימריצו וידחפו לתוך הקרב את הנרתעים (כמו שנהוג היה בצבא הפרוסי במאה הי"ח), אינה מתקבלת על הדעת, כי בקרב מנע מן הנכון להשתמש בחייל האמיץ לשם מלחמה ממשית באויב. תפקידה הטקטי של הפלנגה היה להדוף את האויב ועל ידי כך לפזרו. במקרה של אי-הצלחה היתה הנסיגה (צעידה אחורנית) קשה מאוד; קל היה לנפול; ובמצב כזה נאלצים היו הפלנגיים לפנות עורף, ונסיגתם נהפכה, על הרוב, לבריחה. על כן היה הקרב הקלסי של שתי פלנגות יוניות — קרב חניתות, מתוך לחץ המנינים משני הצדדים, ללא תמרון כמעט. הצד החלש „נדחף“ משדה הקרב.

מתוך נוסח השבועה שנשבעו צעירי אתונה, בהגיעם אל ניל האזרחות: — „לא אעזוב את מקומי בשורה, לא אחשוף את החבר העומד על ידיי, — אפשר ללמוד על הערך הטקטי והפסיכולוגי שייחסו הקדמונים לרציפותה של הפלנגה ולישור שורותיה, וכן להרגשת כל איש ואיש בשורה כי אמנם נתמך ומונן הוא משני צדדיו.

מלבד כובד התנועה וקשי הנסיגה התמרונית, אשר על הרוב לא הניחו מקום אלא לבריחה אחת, נצחון או בריחה, היתה עוד תכונה אחת, משונה במקצת, לפלנגה. לפי שהלוחמים החזיקו ביד שמאל את מניניהם ואת החניתות ביד ימין, היתה הפלנגה לוחצת

יותר בכתפה הימנית והודפת בה את אנפו השמאלי של האויב, ונס נעתקת ימינה בהתקרמה. על כן אנו נתקלים, במשך תקופה של 150-200 שנה, בחזיון הניל במלחמות-הפלנגה, ששני האנפים הימניים היו מנצחים את אנפי השמאל של האויב אשר ממולם, ואח"כ היו מתיצבים שוב לקרב, אלה מול אלה, כדי להכריע את התוצאה הסופית של המערכה.

על הרוב סמכו היונים על כך, שהאויב לא יאריך יותר מדי את הפלנגה שלו (כי על ידי כך היה מחליש את כוחה לעמוד בפני סכנת פריצה במרכז). כל סדר הקרב היה בנוי על ההנחה שלא תהיינה עקיפות. במלחמה עם הפרסים הצליח סדר-קרב זה, משום שליונים היה זין כבד יותר ומשום אימונם האתלטי. וכן הסתייעו בריתמוס (נגינת חלילים ליותר אותם בהתקפות); בעריכת ההשתערות (כזינוק קצר) - הצטרפה תנופת המרוץ אל כובד הזיון ואל סדרה-שורה המיושר והמהודק. ואולם צפויה היתה סכנה לפלנגיטים בהתקלם בפרשים, באם השכילו אלה להתקיפם מהאגף.

מלבד חיילים רגלים כבדי זיון אלה, (שנקראו בשם הופליטים), הופיעו לאט-לאט גם לוחמים שונים קל יותר; חנית קלה, קובע פלדה, מגן-עור עגול ושריון עשוי בד. אלה היו הפלסטיים, שנלחמו לא בפלנגה מהודקת אלא במבנה מפורר. השימוש בהם נבר ביחוד במאה הרביעית לפסה"נ, כאשר גדל בתוך הצבא חלקם של החיילות השכירים, הניתנים לאימון יותר ממושך ומקצועי*. בצבאות יון היו גם פרשים, אולם אלה לא היו רבים וגם לא מאומנים ביותר. הם עורו בעיקר לשמירת

סדר-קרב טיפוסי בתקופה הקלאסית של יון (המאה ה-5 לפסה"נ)

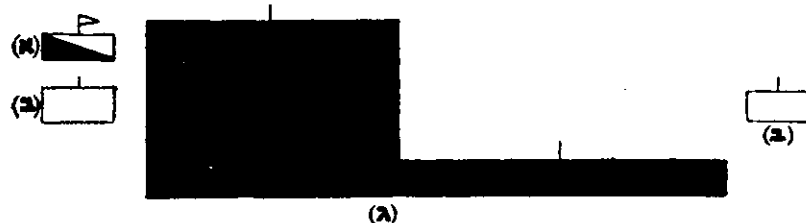

א. פרשים; ב. קל-זיון (פלסטיים קשתים ועוד); ג. הפלנגה

הקשר וכן להתקפות פתאומיות. הפרשים, וכן הקלעים (קשתים וקולעי-אבנים) שמספרם לא היה רב, היו מתיצבים באנפי הפלנגות, הרגישים מאד להתקפה, ושומרים עליהם. קרב כזה היה טיפוסי במאה החמישית לפני הספירה.

חידוש חשוב במבנה הפלנגה הנהיג המצביא היווני אפמינונדרס איש תְּבִי. הוא התחיל לבנות את הפורמציות שלו לפי פרינציפ של מבנה נטויי כדמות טרפזיה. כך, למשל, בקרב לאוקטרה הוא עורך באגף השמאלי שדרה המתבלטת לפנים, בעומק של 50 הופליטים, כלומר על כל שני נלחמים - 48 דוחפים. אנפו הימני היה ערוך במבנה הרגיל, רחב ולא עמוק, ולכן לא הגיע לידי מנע עם האויב, שעוכב על ידי השדרה המתבלטת

מבנה-הקרב הטיפוסי של אפמינונדרס, המקנה "מבנה נטוי" (קרב לאוקטרה, המאה ה-4 לפסה"נ)

א. פרשים; ב. קל-זיון (פלסטיים קשתים ועוד); ג. הפלנגה

אנפו. ההתנגשות מתחילה, איפוא, רק בחלק של חזית ועם עורך כוחות מוחלט; ובהמשך הקרב, לאתר שהוכרע אגף הימין של האויב, שוב עומד לרשות המצביא התבני עורך כוחות מובטח. כל זה היה בנוי על יסוד ההנחה, שהצר השני לא יגלה יזמה רבה - מרוב נאמנותו

* בתקופה מסוימת התפתח גם טקטיקה עצמאית של הפלסטיים, אשר חרגה מהמסגרת של חיל-מסייע בלבד; אולם לא כאן המקום להאריך בזה.

למסורת של רציפות החזית ומתוך חוסר הסתגלות למיתודה החדשה. הרי שערך ההפתעה של סקטיקה חדשה היה גדול ב-1940 לפני סה"ג ממש כאשר בשנת 1940.

צבאות מוקדון והממלכות ההלניסטיות

המוקדונים קיבלו הרבה מיון והוסיפו שינויים וחידושים, בהתאם לאופים הלאומי ולתנאיהם. צבאם לא היה צבא אורחים נאים ואינדיבידואליסטיים, אף לא צבא שכירים מתנדבים; החיילים היו אכרים מנוסים. אף על פי כן היה זה צבא מקצועי שמסורתו מאפשרת משטר מהודק יותר.

צורת הפלגה השתנתה: לא שמונה איש לעומק אלא ששה עשר. כן נעשתה צפופה יותר. סדר הקרב של ההופליטים היונים עוד נתן אפשרויות כלשהן לקרב אינדיבידואלי בין המתנגשים, כי הרוח בתוך השורות היה כדי שלש רגלים בין לוחם ללוחם. בפלגה המוקדונית הוקטנו הרווחים עד לרגל וחצי בלבד. הפלגניטים המוקדונים יכלו, איפוא, רק להטיל את חניתם לפני, מבלי שהיתה להם כל אפשרות לסיוף. כוחה של פלגה כזאת היה בלחצה המלוכד. יש דעה שחניתותיהם היו בנות 6-5 מטר, אך נראה שחנית כזאת הופיעה רק בתקופה מאוחרת יותר, בימי הדיאדוכים. בדורו של אלכסנדר היו החניתות המוקדוניות (הסרוסות*) בנות 4-3½ מטר. חניתות ארוכות כאלה אי אפשר וזה להחזיק

ביד אחת, ובקרב היו מוני חות על כתפיהן של השורות הקדמיות. אפילו חניתות השורה החמישית הניעו, איפוא, לחזית האויב. לפני כל פלגניט מוקדוני משורת החזית נישאו תמיד

צבא אלכסנדר בפעולה קרקעית (334 לפני סה"ג)

א. פרשים; ב. הפלגה; ג. היפספיסטים;
ד. פרשים כבדים ונושאי חניתות; ה. קשתים

חמשה חודי חנית. אומץ רב נדרש מהאויב בשביל להתקרב אל חזית הפלגה.

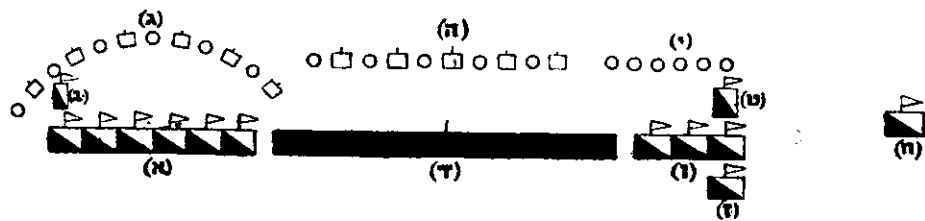
ובכל זאת עוד היתה לפלגה זו מידה של נמישות. כאשר גדלו הצבאות וקשה היה לקיים פלגה אחת רצופה לכל אורך החזית, התחיל אלכסנדר לחלקה, ולעתים קרובות אף לחת מחלקה מסוימת של הפלגה בדירוג לאחור או לפנים - וכן נוצרה גם האפשרות להשתמש בה לשכסיסי עקיפה*. ואולם גם אלכסנדר לא הניע עדיין לחלוקת הצבא ליחידות סקטיות ממש, לפי תפיסת ימינו. גם לא היה מקום רב לחלוקה כזאת בתוך הפלגה, אשר נלחמה כולה כיחידה אחת, והחלוקות הפנימיות שהיו בתוכה נועדו בעיקר לצרכי הנהלה, לסידורי הספקה וכד'. בכל מלחמות היונים היתה רק דוגמה אחת של חלוקה סקטית אמיתית ליחידות משנה. הדבר מסופר אצל כסינופונט, באנבסיס שלו. לאחר מותו של כורש הצעיר, הנסיך הפרסי, צריכים היו כשלושה עשר אלף שכירים יונים, שהשתתפו במסעו, לסגת דרך הרי ארמניה; שם נתקפו במעברים הצרים ע"י שבטי ההרים. בשטחים אלה מן הנמנע היה לקיים את המבנה המהודק הארוך של הפלגה הקלסית; וכך נאלצו להחלק לפלגות צרות בנות 100 איש, פלגות בועיר אנפין, שהיו צריכות להגן אחת על חברתה, ולתמוך זו בזו באופן נמיש, בהתקפה כבנסינה. סדר זה מזכיר כבר את המניפולציות של הלניון הרומאי.

גם בצבא אלכסנדר היתה הפלגה יסודי הכוח, אך היו לו גם פרשים רבים וטובים יותר מאשר ליוונים, מאורגנים ומאומנים לפעולה לא כיתידים בלבד, כי אם באסקדרונים שלמים.

* במערכה עם דריוש הפרסי ליד ארבל (בצפון עירק של ימינו), נערך הצבא כולו בדירוג, מימין לשמאל, מעין היפוכו של סדר הקרב שהנהיג אטימינונדס, ובמצב זה צלח גם לעקיפה.

אחרי מות אלכסנדר נתפוררה מלכותו ונחלקה, ועמה נחלק גם צבאו; כך התפתחו צבאות ה"דיאדוכים" – ה"יורשים". צבא זה לא נוקה מהשפעת המזרח. עוד אלכסנדר הכניס באחרית ימיו לתוך צבאו בני-אסיה לרוב, ויחסם המספרי בתוך הפלנגות היה 3:1, בקירוב; המסורת אומרת, כי רק שלוש השורות הראשונות והשורה האחרונה היו מורכבות מבני מוקדון, וכל השאר היו בני אסיה. רבים משבטי אסיה (פרס ביחוד) רגילים היו לקשת, שהיתה נשקם העיקרי. ואולם כל ימי היות הפלנגה לא כללה מעולם בקרבה את נשק ההלם והקליעה יחד. היו איפוא ל"דיאדוכים" נדודים מיוחדים של חיל-קלעים, מקרב השבטים האסייתים, שהיו נלחמים מחוץ לפלנגה. וכן היה להם, כנראה, כוח-פרשים, גם בנוסח המערב המוקדוני (נושאי חנית) וגם בנוסח המזרח (קשתים רכובים). ההכרח להכניס יסודות אסייתיים לתוך הצבא האלכסנדרוני,

מבנה ספוסי של צבא ה"דיאדוכים" (צבא אֶאֶמְקֶס במערכת פֶרְטֶקָה — 317 לפסה"ג)

הוא שהביא גם לידי גיוס יהודים ושומרונים לצבא אלכסנדר.

אפשר לומר כי לבסוף לבש צבא ה"דיאדוכים" בחלקו דמות צבא אסייתי. כך אנו מוצאים בין השאר, כקו אופייני לו, את השימוש בפילי-

מלחמה; לעתים היו הפילים מצורפים לחיל-הפרשים (ועמדו באגפים), ולעתים היו ממלאים את תפקיד ה"טנקים" שבימינו ופעלו יחד עם חיל הרגלים (בעמדם לפניו). מה היתה, איפוא, דמות הצבא אשר בו נלחמו החשמונאים?

הרקע התרבותי והלאומי של מדינות הדיאדוכים השפיע הרבה על צבאותיהם. מאז כיבושי אלכסנדר חלו כמה שינויים בפלנגה. כאמור, לא עוד היתה מורכבת ברובה מאנשי יון ומוקדון, כי אם מאסייתים מיוונים. עם השינוי הזה ניטלה ממנה רוח המסורות האזרחית, שהיתה מציינת אותה ביון, וכן חסרה היתה את רגש הנאמנות למלך הלאומי, דוגמת מוקדון; ניטשטשה המסורת החברתית המוצקת שמקודם. בקרב הפלנגה החדשה, המורכבת שכירים חסרי מולדת אמתית, לא היו הלוחמים מסוגלים כלל לנילוי הלך-הרוח ה"ספרטאי", או אף לליכוד האזרחי אשר בלט בצבא אתונה או תְּבִי. ועל כן היה צורך לקבעם במבנים מאובנים עוד יותר מבראשונה; כבר הפלנגה המוקדונית הצפופה, שהונהגה בימי פיליפוס אבי אלכסנדר, נראית בעיני כמה חוקרים כניווץ צורת המלחמה הקלסית של העולם היווני. ואולם הבאים אחרי אלכסנדר עוד הרחיקו לכת באותה מגמה. בקרוב נעלמה אפילו נשית אלכסנדר לחלק את הפלנגה לקטעים מיוחדים. תפיסת הקרב היתה מעתה מיכנית נרדא, מבוססת על חשבון פשוט של אנשים, כלים ומשקל. ולכאורה היה גם יסוד לחשבון זה. בהתקדם הפלנגה נישאו חמש חניתות לפני כל איש שבשורת החזית. הפלנגה דמתה אז למין "קיפור" שהגישה אליו מצד החזית היתה כמעט בלתי אפשרית.

ואולם הלוחם האינדיבידואלי לא היה קיים כלל בפלנגה זו; ברנע שעזב הלוחם את מקומו בשורה – שוב לא היתה בו כל תועלת. אם לא יכול להשעין את חניתו הארוכה והכבדה על כתפי השורות שלפניו, – שוב לא יכול עוד אף להחזיקה כהוגן, ביחוד – לאחר שבימי הדיאדוכים נעשתה ארוכה מקודם. על כן חסרים היו אנשי הפלנגה הזאת גם יכולת מינימלית של הגנה עצמית בודדת; אם הופתעו נושאי-הקריסות האלה ונתקפו

בשעה שאינם ערוכים לקרב, לא היתה להם כל תקוה להקים את מבנם המורכב ולהניע אפילו לדרגה של התנוונות מסודרת. * הם נועדו רק לקרב ערוך, ובהיותם בתוך הפלגה היו, למעשה, כפופים בה. כל התקפה מאנף או מעורף, כל קרע או כל טריון שתקע האויב בתוך שורותיהם, איפשרו לו לשחוט אותם בתוך שורותיהם הצפופות, ובעמדם בתוך, כלוב החניתות המהודק, לא היתה להם אף האפשרות להמלט, כאשר קרה למוקדונים בקרב פידנה נגד הרומאים. מובן מאליו, כי בארץ הרים ובקעות היו מקרים רבים, שהשורות הארוכות ניתקו פעם בפעם בעל כרחן, גם מפלתם הנדולה הראשונה של המוקדונים לפני הרומאים, במערכת קינוסקפלי נגרמה ע"י קרע כזה במבנה המהודק. חזיונות רבים במסורתנו ההיסטורית, המספרים על מהלומות-חתף שהכו היהודים בצבאות הלניסטיים לא קטנים, יובנו לנו, אם נראה לפנינו בפלגה זו את דמות הצבא אשר עמו התנגשו החשמונאים.

נוסף על הפלגה המוקדונית הטיפוסית הזאת, היה כבר בתוך הצבא המוקדוני, ובודאי גם בצבאות הדיאדוכים, אחוז מסויים של חיל-הרגלים, קל יותר (הֶפֶסְפִּיקְטִים, שהיו דומים להופליטים של צבאות יון בתקופתם הקלסית) וכן גם קשתים וקולעי-אבנים – אם כי לא באלה היה עיקר כוחו של הצבא הדיאדוכי. **

עוד בצבא היוני היה מקובל לא לבצר את המחנה בשעת חנית לילה (רק לעתים חפרו תעלה סביבו). אמנם החייל היוני היה לוחם טוב – אך אי אפשר היה להטיל עליו משמעת ועול-עבודה אלא בנבולות מצומצמים; את עול עבודת ביצור-המחנה לילה-לילה לא קיבל על עצמו.

רישול זה נשתמר גם בצבא הדיאדוכים; משום כך רגיש היה להפתעות; ומכאן נפתח פתח להצלחתו של יהודה המכבי בהתנפלויות-לילה על מחנות האויב.

הפרשים הסדירים לא מילאו בצבאות הדיאדוכים אותו תפקיד עיקרי שקצת מן ההיסטוריונים מיחסים להם. כנראה לא רב היה מספר הפרשים האלה, אולי מפני טעמים פיננסיים, כי סוג חיל זה עלה ביוקר; שכר הפרש היה גדול פי שלושה משכר החייל-הרגלי. משום כך נשענו הדיאדוכים בעיקר על חיל-הרגלים הכבד, המורכב משכירים והמרוכז בקסרקטינים. בכלל לא היו הצבאות של מדינות הדיאדוכים גדולים ביותר, ומאותו הטעם; כי צבא שכירים עלה ביוקר רב, והמדינות האלה חסרות היו כל מסד חברתי ולאומי להקים עליו צבא אזרחי מתנאים העולה בזול יותר. צבא סוריה או מצרים לא עלה, כל אחד, על 100–70 אלף איש.

היהדות לאחר שיבת בבל

ההתעמקות בזכרונות היסטוריים, מתוך חיפוש נרעינים משותפים לעבר ולהווה, עשויה לחזק את רגש הכוננות של דורנו. אנו תוהים על בעיות העבר ושואלים את עצמנו: מה דמות בתוך מציאותנו כיום לפתרונות שנמצאו כבר בדורות הרחוקים ההם? אנו מקבילים מצבים קשים של אז לשל ימינו ומבקשים דרך; כיצד יושגו הפעם אותם הפתרונות אשר

* הֶפֶסְפִּיקָה היתה, בעצם, נשק קולקטיבי בלבד, ומצבם של אנשי הסריסה בהתקפם פתאום היה דומה למצבה של קבוצת אנשים המשמשת מכונת-ירית, אם הקבוצה נתקפת ע"י האויב בשעה שהיא מפוזרת ואינה ערוכה לפעולה על יד הכלי שלה.

** ספק הדבר, אם המצביאים בתקופת יורשי-אלכסנדר ידעו להשתמש בסוגי חיילות אלה כראוי. לפי דברי חוקר אחד של תקופת מלחמות החשמונאים, "לא נמצא אף רמז כי הסורים התאימו את טכניסיהם לאופיה של ארץ-ההרים אשר ביהודה". אלכסנדר ידע להשלים את הפלגה שלו בקרבות הרים ע"י תמרון קשתים ולהפעיל את אנשי-הקלע שלו בנקרות מיוערות. ואולם בתולדות מלחמת החשמונאים לא שרד לנו אפילו ציון כלשהו על הקשת (אף כי ידועה לנו מציאות הקשתים בני מדי פרס ועילם בצבא הסלווקים), או על הקלע (אף כי – ידועות לנו פלוגות-הקלע התרקיות והקורדיות שלהם).

לא נמצאו או? ברם, בכל חיפושים שכאלה אין לשכוח שני סייגים: כל הקבלה בין שתי תקופות (ומה גם רחוקות כל כך זו מזו) היא בלתי שלמה, בהכרח, ועלולה גם להטעות. וכן רבות הפרצות בדיעותינו ורב הספק. לעתים אין לפנינו כל דרך בלתי אם למלא את החסר ע"י ריקונסטרקציה היסטורית, כלומר ע"י מלאכת השערה מבוססת. לא כל דבר העולה על לבנו כהשערה, יהפך לעובדה מוצקת בהיסטוריוגרפיה של התקופה ההיא; ואף על-פי-כן יש ויש מקום לנסיון של אינטרפרטציה לחזיונות הצבא, המלחמה וההגנה בתקופות הבית השני.

מבחינת ההתפתחות האורגנית של חיי האומה קל להבחין בתקופה היסטורית זו שלושה שלבים נבדלים. הראשון – מזרובכל עד סוף שלטון בית-תלמי על הארץ (סוף המאה השלישית לפני הספירה המקובלת); השני – דורות החשמונאים, ימי המרד והעצמאות; השלישי כולל את מלחמות הקנאים, ובעצם גם את פולמוס טרַיָנוס ומרד בר-כוכבא. שלושה פרקים אלה ברברי ימינו ניתנים, לפי תכנם ההיסטורי, לחלוקה לפי הגדרות אלו: ימי צבירת הכוחות; שנות המגע עם העולם הלניסטי; שנות המגע עם הקיסרות הרומאית.

עם כל ההבדלים העמוקים שבין שלב לשלב יש מקום לנסיון של הסבר לאומי היסטורי לשלושתם, לאור קריטריון משותף אחד: מידת הכושר הלאומי להתגוננות.

*

כמה קיים בולטים מציינים את שלוש-מאות השנים הראשונות לאחר שיבת בבל, – שנים ללא כל זעזעים קשים המוקדשות כולן להשחרשות באדמת ארץ ישראל. הקיום האלה הם: הקבלות יחסית מעל העולם החיצוני; חוסר הפרעות קטסטרופליות מבחוץ (בתקופה הפרסית והאלכסנדרונית); נידול אורגני והדקני, התרבות איטית וצבירת כוחות פסיים ונפשיים; התגבשות הויה לאומית ויצירת טיפוס לאומי-רוחני של האדם העברי; התאחוות בקרקע ובעבודה; כלכלה עצמית הבנויה על סיפוק הצרכים העיקריים מפרי הארץ עצמה (חקלאות השדה והגן) ובכוחות עצמיים; על כל פנים – כלכלה ארצית שאינה תלויה בחו"ל או בגולה יהודית. צירוף כל הנלווים האלה מהווה את האקטיב העיקרי של התקופה ההיא מבחינה לאומית-היסטורית, ואף מבחינת ההגנה הלאומית. בכלל אקטיב זה יש לראות גם את עצם הצמיחה של דורות מושרשים בחיי הארץ, דור אחר דור, העובד אדמתו, החסון בגופו ורוחו והמסוגל, אפוא, לעמוד ולהגן על כל שעל אדמתו ההררית. כל אלה גילויים חיוביים. אך היו גם חזיונות שליליים לתקופה זו, שנבעו מחולשתה המדינית של הקהילה היהודית ומרפיון כוחה-ההגנה שלה, – תולשה שנתגלתה בעיקר בשעות מבחן מאוחרות יותר. והחולשה היתה בעצם המסגרת של חיי ישראל באותה התקופה, מסגרת של קהילה, בעיקר. היא היתה מכוונת להפנות את המרץ העממי פנימה, ולא הרגילה את ההנהגה אשר בראש האומה הקטנה לעמידה עצמאית בשעת מבחן מדיני. היא לא חינכה את האנשים להכרת אחריות שלמה, לקיומו הלאומי והגופני של הכלל. קיצורו של דבר – מסגרת זאת לא הכשירה את העם לסגל לו את האמיתות הנוקבות של קיום מדיני. אשר לתוכן הפנימי של החיים – וראי שרבים היו ההישגים, ואולם, בתהליך הנורלי של יצירת דמות רוחנית לעם, בהתגבשות הטיפוס היהודי אשר חלה בדורות ההם, חסר בכל זאת משהו. אמנם, דורות ההתגבשות האלה הקנו לקהילה היהודית פרצוף מוסרי מעוצב; זו הרצינות בתפיסת החיים, זו היכולת להשליט על כל יחיד ציוויים חמורים, בתוקף רצונה הקולקטיבי של העדה, – כל אלה סימנים המעלים מאוד על דעתנו את התכונות הרוחניות-הנפשיות של הפורייטניזם האירופי במאה הי"ז. אפשר לציין כמה וכמה קיום משותפים לזרם הפרושי בחיי היהדות ולנושאי דגל הפורייטניזם האירופי בשעתו.

אלה ואלה השפיעו לא רק על התפתחות ערכי המוסר בדורם כי אם גם על המושגים הסוציאליים והכלכליים. את תכונות השקידה, החיסכון וחריצות-הצבירה של מעמדי-הבנים האנלי במאה הי"ז ייחסו חוקרים רבים להשפעת הפוריטניות. וגם הספרות והמסורת העברית בתקופת הפרושים משקפות את החביעות המוסריות החדשות לעבודה ולחריצות, את הולוול בהולכי-בטל ובחיי הוללות. קווי-אופי המורים אלה, אשר שופחו בקרב העם, הכשירו אותו בלי ספק לעמידה בנסיונות מרים ובמבחנים של כוח הרצון, ואף לקידוש השם, האישי והקולקטיבי. אך הם לא גרמו (כאשר היה הדבר אצל הקנאים הפוריטנים באירופה) ליסוד צבא-מלחמה מאורגן ומלוכד כחלק עיקרי במשטר המדיני של הארץ. ועל כן לא נתגבשה גם דמות אורח-לוחם יהודי. נראה הדבר, שהקריאה, "חרב לה" היתה סיסמה רוחנית בעיקר, והצו הלאומי, ללמד בני יהודה קשת לא קיים במידה מספקת. יודעים אנו כי בתקופה ההיא התגבשה דמותו של בית-הכנסת וטופח בית-הספר, אולם אין אנו יודעים הרבה על שדה האימונים (אדרבא, משהו בפרשת, המתיונים יכול, אולי, להעיד על יחס של חשד כלפי זה האחרון). תקופה זו של נידול אורגני חשוב חסרה את היסוד הדרוש לצמיחת חזיונות רוחניים-צבאיים מפורשים, מעין אותם שנתגלו לאחר דורות באירופה הפרוטסטנטית בצבאותיהם של גוסטב-אדולף וקרומול. מתוך כך נבין, אולי, את מצבה ההנחתי האוביקטיבי של הקהילה היהודית בבוא תקופת המבחן הראשונה - בימי החשמונאים.

וכאן יש להעיר, כי לא מן הנכון הוא לקבוע על יסוד עובדות שונות של התנוונות או נשיאת נשק ע"י יהודים בתקופת הפרסים או התלמאים, שקיים היה צבא יהודי באותה תקופה. אמנם באיזורי הגבול הרבים, אשר מסביב לעדה הקטנה המוקפת זרים, היו, ודאי, חיכוכים עם שכנים, והיו גם אנשים אמיצי-לב ובעלי-זרוע, אשר דאגו לבטחון ועסקו בשמירה וגם שיפחו יחסים, דיפלומטיים-למחצה עם השכנים. יתכן, איפוא, כי היה ליהודים בימים ההם טיפוס של איש ממונה על הבטחון דוגמת ה"נוטרי" שבימינו, אבל לא היה קיים החזיון המנובש יותר של חייל יהודי בארצו*. ועובדה זו, היא שגרמה לצמצום רב של יכולת היהודים בראשית מלחמת שחרורם.

נורמים להצלחת המכבים

בדור החשמונאים נברקו למעשה כוחות הקיום הלאומי, ואז נחשפו נקודות-העצמה וגם נקודות-הרפיון, התוקף הנפשי-המוסרי מצד אחד, וכנדרו-מיעוט ההכשרה השיטתית להננה. מלחמות יהודה המכבי היו בעיקרן מלחמות-נריליה. הדבר נבע, בהכרח, מתכונת הכוחות אשר נמצאו ברשותו, שהיו בלתי-סדירים בעיקרם וחסרי ציוד כבד, מהיתרונות אשר לאויביו בזיון ואימון (ולעתים גם במספר), ובודאי גם מטבע הארץ ההררית המבוותרת. קרבות סדירים וערוכים במוכן המלא של מושג זה יש ליהם רק לתקופה מאוחרת יותר בדורות החשמונאים.

ואולם דוקא האופי העראי-המקומי (ה"נוטרי") של הלוחמים אשר עמדו לפקודת המכבי יכול היה להתאים למלחמה פרטיזנית: ידיעתם את הטופוגרפיה המקומית, נסיונם בתחבולות הקטנות של תנרות-גבול ברדפם אחרי עדר נוול, בעריכת מארב וכיו"ב היו כאן לעזר רב. לעומת זה אין יסודות כאלה יכולים להופיע בקרב צבא ערוך, - ואף זה הניע את המפקדים למלחמת נריליה. לעיל, במקום שמדובר על צבא הדיאדוכים, הוסבר כבר, מפני מה היו סיכויים מיוחדים להתקפות-לילה יהודיות בתנאי ארץ-ישראל. ואכן, התקפות כאלו היו, כנראה, לנוהג שיטתי באותם הימים.**

* החזיונות הבודדים של מרידה מחמת נגישותו של טספר פרסי, או של התנגדות לכניסת צבא תלמי לירושלים, אין בהם כדי לערער עובדת-יסוד זו. ** ר' הערה בע' 11.

הנכם העיקרי אשר נרכש בקרבות-גירילה אלה (מלבד עצם ההישגים המוחשיים והנפשיים שהושגו בתנרות הראשונות) – היה דבר התנכשותו של חבר לוחמים קבוע. נוף-לוחמים זה קנה לו נסיון, הכיר יפה את דרכי מלחמתו של המתננד (ואת חולשותיו), סינל לעצמו את הליכוד המלחמתי, אשר אמנם לא היה, אולי, צבאי במובנה הצר של המלה, אך מכל מקום העלה את הנוף הלוחם למדרגת כוח בדוק, שמפקדו יכול לסמוך עליו ברוב המקרים. בלי גרעין כזה אי-אפשר היה כלל להמשיך במלחמה הפרטיזנית ההיא לאורך ימים.

אותו גרעין יכול היה להניע למלוא ערכו רק אחרי שנצטרפו אליו כוחות-עזר במספרים הרבה יותר גדולים; והיה הכרח לקיים קשר אורגני מתמיד בין הגרעין העיקרי ובין כוחות-העזר. אלה היו לוחמים זמניים שהוסיפו, בדרך כלל, לעסוק במלאכתם הרגילה, וברובם היו חקלאים בכפרים ובעיירות. ואולם בשעות ההכרעה, בערב הקרב, היו מצטרפים אל הגרעין הפעיל. יש להניח, כי לעתים היו חברות ארעיות אלה עושות את עיקר שירותן על ידי שהיו מופיעות לפתע על דרך פלוגות האויב הנסוגות במפוזר, והיו מזנבות בו. כך יקל לנו להבין את הסיפורים על השמרה שלימה של צבאות סוריים. כוחות-עזר אלה, – עובדי האדמה הרגילים – נשקם היה חבוי וקבור במקום סתר, ובשעת הצורך היו מוציאים אותו ומתלקטים לחבורות. ואם הגרעין הקבוע מנה (ביחוד בהתחלה) רק מאות, הרי מספר המתנדבים-לשעה הגיע, ודאי, לאלפים. הנסיון ברוב מלחמות הגירילה מלמדנו, כי בדרך זו אפשר להפוך את צבא המתנדבים לבלתי-נראה. כך היה מעשה בסוף המאה היז' בהודו, שצבאות המוגולים יצאו למלחמה על שבט מֶהְרָטָה אשר התמרד בצפון דֶקַן; והנה, מתחילה היה הצבא העובר פוגש על דרכו רק אנשי-כפר שלווים החורשים את אדמתם. ואולם משנתרחק הצבא המוגולי היו עובדי-אדמה שקטים אלה נהפכים פתאום לחבורות פרשים, והיו תוקפים את אויבם בערפו ומזנבים בכוחותיו, ואף מתלכדים לקרב גלוי עמו.

הרכב כזה של כוחות המכבים לא רק איפשר להם לערוך התקפות-לילה ולנצל את תנאי המקום בשלמות, אלא גם סינל אותם לתנועה מהירה ביותר; די היה להעביר למקום הדרוש כמה מאות לוחמים מנוסים, והשאר היו מצטרפים מהסביבה. ** אולם, ארגון צבאי זה היה לו גם טעם מיוחד, שמקורו בתנאי ארץ-ישראל בנבולותיה היהודיים בעת ההיא. מלוא-ערכו של הרכב כפול זה לכוחות הלוחמים יובן רק אם נשוה נדנדנו את דמות החלוקה הגיאוגרפית של הישוב, בעצם היו אז האיזורים היהודיים רק בבחינת איים על פני מפת הארץ. היו שני ריכוזים גדולים ביהודה (בסביבות ירושלים) ובגליל, וביניהם שטח הרי השומרון המסופק מבחינה אֶתְנִית, דתית ומדינית, עם בני עדת השומרונים הקרובים-הרחוקים, וכן האיזור ההלניסטי במזרח עמק יזרעאל. היו תושבים יהודים בעבר הירדן, אך בשכנותם גם חבר ערים מיוֹנְנֹת. והיו קהילות יהודיות אף ברצועת החוף (ביפו ועוד), אך מרבית התושבים היו כאן זרים. מסופק מבחינת הזיקה הלאומית היה גם השטח האדומי, מחברון דרומה. גם בתוך האיזורים היהודים היו נקודות של תושבים נכרים. *** בתנאים

** אמנם היתה בנה סטיה מתורת-המלחמה המקובלת בעת ההיא. אֶרְיֵנוּס, ההיסטוריון הנודע של מסעות אלכסנדר מוקדון, משבח את גבורו על אשר נמנע מכל התקפת-לילה, העשויה להמיט אסון על צבא-התוקפים. ואולם בנידון זה יפה כוחו של הלוחם המעורה בארצו, המכיר כל שעל-אדמה בסביבת שדה-הקרב, בין ביום ובין בלילה, מכוחו של כובש זר.

*** מצב מעין זה לאנו מוצאים בימינו במלחמת סין-יפן; פעולת הגריליה בסין בנויה על פי אותה השיטה, אם כי היקפה גדול מזה לאין שעור (פי כמה מאות). גם כאן פועל אותו העיקר: צירוף גמיש של גרעין צבאי קבוע עם כוחות רבים יותר מבין חקלאי המקום, המתגייסים בשעת הצורך. על כן בולטת גם כאן תכונת המוביליות המפתיעה. **** המציאות הגיאוגרפית הלאומית בארץ בעת ההיא מעלה על הדעת את מונח ה"קנטוניזציה" של ימינו.

אלה לא היה מקום למושגים שבלוניים על צורת ההגנה הצבאית. מצב זה של פיזור טריטוריאלי לא נתן אפשרות לרכז את כל הכוחות להיוחם לצבא אחד גדול, ויהודה המכבי והבאים אחריו לא יכלו לנהל את מלחמתם אלא על יסוד חלוקה פנימית של הכוחות, כמתואר לעיל. כי כל ישוב יהודי צפוי היה להתקפה מקומית, ועל כן זקוק היה לחיל-משמר קבוע משלו, לתפקידי גרניזון ושמירה מתמידים. גם אז, כבימינו, נשקפה הסכנה לא רק מנכולות-חוץ כי אם גם מפנים הארץ. ואולם עובדה זו הבליטה את הצורך ההכרחי להקים גם גרעין מרכזי, קבוע בהרכבו ומובילי בתכונתו, מעין 'חיל-שדה', וכך נוצר, אמנם, חבר הלוחמים המתמיד והמנובש של המכבי. יש לשער, כי האנשים האלה הם שסרבו לעזוב את יהודה המכבי לנפשו בקרב האחרון שלו, בזמן ששאר העם כבר עיף מן המלחמה והסתפק בויתורים-למחצה אשר בפי הסורים*.

*

ניתנו כאן קוים אחדים לתיאור דמות הצבא הסלויקי וציוין ברפרוף אפיו של המרד החשמונאי; כיצד נבאר לעצמנו את התוצאה ההיסטורית של הפגישה בין שני כוחות אלה? יש קושי רב להסביר חזיונות היסטוריים שזוהר האגדה אופף אותם; בעיקר יש צורך להתנבר על הספקנות שבלב הקהל המשכיל, הניזונה דוקא מאוירת הזוהר האגדי הוה. האם אמנם היו הדברים כך? האם אפשרי הדבר? כלום באמת יכלה עדה קטנה לעמוד במערכה בפני ממלכה, שעל כל פנים היתה גדולה למדי לעומת השבט הקטן המתמרד? יחס של אמון למסורת-הנכורה יכול להקצר רק עם הגנת הביאור אשר ינלה מאין באה אפשרות הנצחון במלחמה כזאת. כי לא הרי 'נצחונות' בודדים בקרבות 'נצחון' הנמור במלחמה. נצחונות טקטיים בודדים במלחמת החשמונאים עם הסורים אפשר לבאר ע"י עצם מכנה הצבא הסורי-הסלויקי וליקויו המסוימים** וואולם הנצחון הגדול, ההסטורי-המדיני, של החשמונאים אינו פשוט כל כך ומובן מאליו. ביחוד יפליאנו הנצחון המכריע של המכבים, אם נזכור כי בשעה שהשכילה הממלכה הסורית להטות את כוחותיה לחזית ארץ-ישראל ולרכוז שם, הצליחה לכבוש את יהודה שנית, — אמנם כיבוש שלא האריך ימים. אכן, עיון במסכת הימים ההם ילמדנו כי נצחונותיהם הצבאיים של החשמונאים יכלו להביא את העם אל המטרה הנכספת, אל העצמאות, רק בזכות המציאות הפוליטית של השעה, שאיפשרה לקהילה היהודית לשמור על פרי הנצחונות הללו. הצלחת המכבים היתה אמנם הצלחה צבאית, אך בה בלבד לא היה די; לאשרם עמדה התקופה היא במזל של צירוף-כוחות פוליטי נוח להם.

לעיל כבר עמדנו על כמה פגמים בצבאות הדיאדוכים, — חולשות צבאיות-מקצועיות שהועילו להצלחת הטקטיקה הפרטיונית, אשר בה בעיקר נקטו המכבים. אולם לא רק ליקויי המיתורה הצבאית של האויב נרמו לכשלונו במלחמה עם החשמונאים. גם הרקע המדיני-החברתי של התקופה הועיל הרבה לנצחונותיהם, וביחוד להצלחתם הסופית, של בני מתתיהו.

*

הצבא שנלחם בחשמונאים (וכן גם אוכלסית הממלכה הסלויקית, בכלל) לא היה עלול, כאמור, לרנשות פטריוטיים; ערב רב שרר כאן. המדינה האחת בין כל מדינות הדיאדוכים שהיתה אולי מסוגלת לרנשות כאלה היתה מצרים. אמנם נראה הדבר, כי גם בתוך אוכלוסיה מעורבת זו של מדינות הדיאדוכים, — המון משולל דמות תרבותית מקורית ושרשית, — היו כל מיני 'פופיות' (שנאות) משותפות — ביחוד הכסנופוביה (שנאת הנכרים). אך אלה הם

* רשימה זו אינה עוסקת בניתוח הקרבות ומסעות-המלחמה של החשמונאים, — נושא שראוי לטפל בו במיוחד.

** אף בדורותינו, במלחמת הבורים, או, בזמן האחרון, במלחמת פינלנד ב-1940, ראינו דוגמאות של הצלחה לצבא קטן במערכה עם יריבים חזקים רבים ממנו, אם גם למשך זמן-מה.

גלוייצינים פרימיטיביים ביותר, ורחוקה מהם הדרך אל רגש פטריוטי חיובי ומלכה. צבא זה, שהבנידה היתה בו חזיון רגיל (רבים היו המקרים של חיילות שלמים שנפלו אל האויב), לא היה מחונן ודאי בחוסן נפשי רב כדי לעמוד במצבים קשים. והחולשה הפנימית נתגלתה לעתים בצורות בולטות מאוד. ממלכה זו לא יכלה במשך שנים רבות אפילו לבני גלשיה – שבט גלי שבמרכז אסיה הקטנה – ואנטיוכוס הגדול (השלישי) התאונן, שלולא ששה-עשר הפילים אשר לצבאו לא יכול היה לעמוד בפני הגלשים הפראים האלה.

הכוח הצבאי של המונרכיה הסלויקית לא רק שהיה ירוד, מסורבל ורקוב, אלא גם לא היה רב במספר (מעולם לא היה זה צבא עממי, כי אם צבא שכירים מאומן). אימון השכירים דרש שנים רבות, הצבא עלה ביוקר רב, ורביץ למעמסה על המשטר הכספי של המדינה*. גם המסורת של יסודות לאומיים (או תרבותיים), אשר מתוכה שאבו מילואים לשורות הצבא, היתה צרה למדי. אם כי ניוס החיילות בא בעיקר מבין ילידי אסיה, היתה ניכרת התאמצות לשמור על אחוז גדול ככל האפשר של מוקדונים-יונים, או של יסודות שהתיוונו לנמרי. כי על רבים מבני אסיה קשה היה לסמוך ביותר, הן מבחינת הכושר למלחמה והן מבחינת נאמנותם. אולם המקורות לסוג חיילים רצוי זה בפנים הממלכה נשארו תמיד מצומצמים. ומאז תבוסת מננסיה (190 לפנה"ס) אסרו הרומאים על ניוס השכירים מבני יון והמערב היווני של אסיה הקטנה. ובמידה שנפגע הכוח הזה היה קשה ביותר למצוא לו מילואים.

הצבא הסלויקי לא מנה מעולם יותר מ-100 אלף איש, ובתקופת החשמונאים מנה לא יותר מ-70 אלף; אין לשכוח שמלחמות החשמונאים התחוללו רק לאחר המפנה בהתפתחות המדינה הסלויקית, – לאחר ששמשה נטה לשקוע, עם מפלתו המכרעת של אנטיוכוס השלישי במלחמה עם הלנינות הרומאים ליד מננסיה. על כן אין לקבל כעובדה קיימת את דברי המסורת המספרת על צבא סורי בן 60,000 איש, שנלחם עם המכבי. קרובה יותר ההשערה על 6000, או אולי על 10,000, ברוב המסעות. כי הלא המדינה הסלויקית נאלצה אותו זמן נופו לעמוד בפני התפשטותם וכיבושיהם של הפרתים, והיתה שם מלחמה כבדה הרבה יותר מן המלחמה עם היהודים. הפרתים נתגלו ככוח חזק במזרח, ובדורות הבאים ידעו לעמוד אף בפני עצמתה של קיסרות רומא כולה. ואולם עוד במרוצת המאה השנייה לפני הספירה כבר הרסו כיבושי הפרתים את הבסיס הגיאוגרפי של ממלכת הסלויקים, זו אשר נקראה "אסיה" לפני, והיא הלכה ונצטמצמה עד שהגיעה כמעט לגבולותיה של סוריה שבימינו; וכך נדלדלה, כמובן, גם ירושתה הצבאית; ** בשעה שהניף יהודה את פטישו על ממלכת סוריה, הכו בה גם פטישים כבדים הרבה יותר. אכן, הבסיס הצבאי המרכזי של הממלכה הסלויקית פותח באפמיה וסביבה, בצפון סוריה, מול קשת הפרת, מול חודו של החץ הפרתי. בשביל סוריה היתה המערכה ביהודה רק מקום-קרבות צדדי, ולא יכלה להפנות לכאן אלא חלק קטן מכוחותיה. והעם הקטן, שארץ-ישראל היתה בשבילו אדמת קיומו וזירת מלחמתו היחידה, יכול היה, אפוא, על ידי ריכוז כוחותיו ובקרבות לא מעטים, לקיים את שאיפתו לעצמאות.

ואולם חפץ-העצמאות הזה בעם נתקיים למעשה רק במשך פרק זמן מוגבל. וכאן מתעוררת בנו השאלה: האם מן הנמנע היה הדבר שעצמאות זו תאריך ימים יותר?

* הקושי הכספי אילץ את מדינות הדיאדוכים לנקוט, אפילו, בשיטה של מתן נחלאות (ודירות-קבצ) לחיילים, כדי להפוך את צבא-השכירים למעמד אשר בו נמסר משלת-היד הצבאי מאב לבן (דבר, אשר לא תמיד היתה בו ברכה לצבא). מימי אנטיוכוס השלישי הופיעו בין מתישבים צבאיים אלה – שהיו הלניים-מוקדוניים בעיקרם – גם קבוצות של בני-אסיה, וביניהם, כידוע, גם קבוצות יהודים.

** לאחר שנקרעה ארץ מדי מעל המדינה הסלויקית אבד לה מרכז גידול הסוסים והיסוד העיקרי לחיל-הפרשים שבצבא הסלויקי ואבד כל המרץ הרב אשר הושקע בנטינות יישובה וייחונה של ארץ מדי.

תקופת העצמאות וחולשותיה

מלים מעטות בלבד אפשר ליחד כאן לשלב השני של תקופת החשמונאים, — זו תקופת העצמאות. אם נרצה להעריך תקופה זו שוב מאותה הבחינה של שיפוח הכושר לעמידה מדינית ולהתגוננות, יהא זה מחובתנו לציין, כי עם כל חזיונות הזוהר החיצוני המלוים תקופה זו, לקויה היתה בהזנחה בנידון האמור. לא נוצל למדי הזמן, שנקבע מטעם ההיסטוריה, בשביל להפוך את הקהילה היהודית לעם בעל מסורת והוי של לוחמים. אין לומר כי ביצר ההתגוננות, שטופח בימי מרידת המכבים, ניכרים אותות ניוון בימים ההם; כן אין רואים בעם גם סימנים של רכרוכית נפשית; דברי פלוטרכ, המאשים את היהודים בפחדנות על אשר נמנעו להלחם בשבתות ולא תקפו את צבא פומפיוס כשפכו את הסוללות מסביב להר-הבית, אינם אלא דוגמה טיפוסית לתפיסתם השטחית והזרה של הנכרים באותם הדורות בכל הנוגע ליהודים. אכן אף הנכונים ביותר שבאומות העולם לא ידעו לגשת מקרוב אל החזיון החברתי-הרוחני, המשונה של חיי עם ישראל. והן הדבר היה להיפך. יודעים אנו כי האהבה הקנאית לחירות ונס מסירות הנפש נשתמרו בעם במידה רבה, כפי שנתגלה הדבר אחר כך. ובנידון זה ודאי שאין לקשרנו על עם ישראל. אך אין זאת כי היכולת המתמדת, הנמסרת מדור לדור, לעמידה של התגוננות מאורגנת בשעת מבחן לא טופחה בעם במידה האפשרית ובשיטתיות הדרושה. ובלי מסורת זו אי-אפשר היה גם אז, כבימינו, לשמור על קיומה החפשי ובטחונה של האומה. לא קם בימי מלכי-החשמונאים הארגון הקבוע של צבא-עם מוכשר ומאומן. אכן יש לשער כי הונחה זו מקורה בחולשה המדינית הכללית, שנתגלתה באותם הדורות בקרב העם היהודי, אכול הפולמוס ושסוע הניגודים.

וכאן ישאל, ודאי, השואל: .ההיה או בכלל בכוח היהודים להקים צבא עממי מלוכד, בעל מסורת מנובשת וערך ממשי, ומי מהעמים שכני היהודים בתקופה ההיא הצליח לעשות כזאת? אולם שאלה מעין זו תפול מאליה אם נזכור את צורת העמידה הלאומית שרצה בה העם היהודי אז, את אפיה המיוחד, אשר הבדיל אותו משאר עמי המזרח בתקופה ההיא. עמידה מיוחדת זו, במידה שהגיע אליה עם ישראל, הטילה עליו בהכרח גם צוויים צבאיים מיוחדים.

כידוע נתקלו הרומאים, על דרך התפשטותם, בהתנגדות ובמרירות גם במערב וגם במזרח. אבל במערב התיצבו בפניהם עמים (הכנענים בני קרת-חדשה — אמנם בעזרת צבא שכיר, — האיפרים, הגלים, הגרמנים), בעוד שבמזרח המיוון* — חוץ מבמקרה אחד לשעה קלה ביון עצמה — נלחמו במלכים אשר צבאם היה שכיר שמלאכתו בכך. ומשסולקו המלכים לא קמו אוכלוסי המדינות להתנגדות המונית-עממית לכובש. כי במערב ישבו עמים פרימיטיביים אך נכריים ברובם, מעור אחד על הרוב, ואילו עמי אסיה המיוונת חסרים היו פרצוף לאומי מפורש; משועבדים היו למשטרי-מלכים ולא חונכו לזכויות-אזרח ולתובות-חייל.** העם היהודי היה האחד בכל המזרח המיוון שיצא למלחמת-עם. כי עצמאותו הרוחנית הגאה הבדילה אותו והעלתה אותו מעל לסביבתו. הוא בחר באורח חיים אחר וגם בהויה מדינית שונה מזו של סביבתו. אבל אם כך, הרי צריך היה לקבל עליו גם עול

* להבדיל מן הפרתים ששכנו בעיקרם מעבר לתחום ההשפעה ההלניסטית, — ואף לא נכבשו.

** אמנם היו לעתים גם מקרים יוצאים מן הכלל. ה"אזכלוס" ("ערב-רב") של אלכסנדריה צר על יוליוס קיסר במשך כמה חדשים או, ביתר דיוק, סיעה לצבא המצרי במצור זה. ובמלחמת מיטריוס הראשונה רצחו בני אסיה הקטנה לתאבון את האיטלקים השנואים, רודפי הבצע. אך לידי חגיגות סות עם לא הגיעו הדברים בשום מקרה של התקפת הרומאים על העמים המיוונים במזרח.

חובות אחרות – ואין לרונן עליו. לפי הסביבה המסתגלת והנכנעת. רק מסורת צבאית-עממית – בצדו של חוסן מדיני פנימי – יכלה לתת סיכויים מסויימים לעמידת כבוד חפשית לעם כעם ישראל באותה תקופה היסטורית. היהודי בימים ההם מוכן היה לקנות את החרות גם במחיר יקר מאד; אחד מגורמי הטרנדיה שלו היה, שלא ירע לבטא נכונות זו בעוד מועד, – ע"י יצירת חיל-עם מנוכש.

אמנם מלכות החשמונאים (וזהו של הורדוס) קיימה גם צבא קבוע, שהיה מורכב בחלקו מיהודים ובחלקו משכירים זרים*. אך היא לא הניחה יסוד איתן לנייס עממי רחב. העם היהודי כבר חסר אז את הכושר הטבעי למלחמה, אשר היה נחלת השבטים הפראים, אנשי-הציד, במערב. ואף-על-פי-כן לא הונח היסוד לאימון צבאי שיטתי ומכוון של כל בני העם, כפי שנהוג היה אצל עמי תרבות רבים גם בעבר וגם בזמננו. בכל המרידות של היהודים בימים ההם קשה לגלות משהו יותר מהתקוממות המון עירוני, לעתים בעזרת נרעין מועט של אנשי-צבא מקצועיים, ובתמיכת חבורות מתמרדים-שורדים שהסתתרו בהרים. ואין יסוד לדעה שהתקופה לא היתה ראויה להקמת צבא עממי מאומן, מפני אופיה של אמנות-המלחמה בעת ההיא. כי הלא ברומא כבר היה אז נייס לאומי קבוע, מיוסד על אימון המוני-האזרחים. הרפוסים התרבותיים, המשמעת הרוחנית והמשטר החינוכי, אשר זכו להם היהודים באותה תקופה, ודאי שהיה בהם כדי לאפשר הטלת חובות, לא רק דתיות וחברתיות אלא גם לאומיות-צבאיות. אלא שכוח התביעה היהודית-הקולקטיבית לא נוצל דיו, לא הופנה אל כל האפיקים הדרושים. ודאי שלא בכוח צבא בלבד קיימים עמים, ולא בו פסנת שליחותם ההיסטורית, אך תנאי התקופה דרשו לא להניח יד גם מזה, ודרישה זו לא סופקה במידה הולמת.

יודעים אנו כי במידת הנכונות הנפשית לא נפלו אז היהודים בשום פנים מכל עם אחר בעולם הקדמון. על כן יש שמתנגב אל לבנו הרהור מעין זה: – האם תכונה זו שאנו מוצאים אצל היהודים בימינו, שהם נכונים להקריב הרבה מאוד בשעה האחרונה, אך אינם מסוגלים לשאת בעולה של עבודת-הכנה ארוכה ושיטתית מבעוד מועד, – האם תכונה זו לא היתה טבועה ברוח העם עוד אז? אמנם, מי יודע אם גם ההתכונות המכסימלית היתה מצילה בשלמות את העצמאות היהודית מצפרני הנשר הרומאי המשתלט. אך ודאי שהיתה מרבה את סיכויי עם ישראל בהאבקות גורלית זו. ואולם לא כן היה. כל עוד לא רעם הרעם, שוקע עיקר המרץ הציבורי בפולמוס שתי המפלגות ההיסטוריות של הדור. אך כלום היה הכרח בסתירה התהומית ההיא בתוך האומה? בבואנו לנתח את תקופת העצמאות ניתוח היסטורי-דידקטי אין אנו מתויבים לקבל הכרח זה כהנחה מוסכמת מראש. גם לפרושים גם לצדוקים היו ערכים חיוביים רבים, אשר בצירופם ההרמוני, – של כוח רוחני ושל כושר ממלכתי – יכלו להבטיח את עתידה החברתי והמדיני של יהודה. משום כך דוקא נראה לנו טרני כל-כך זה הכובו של מאמצי האומה בדורות נושאי-גורל, מתוך שיתוק הכוחות הפורים שבשני המחנות.

*

יש אומרים כי ההיסטוריה מלמדת אותנו, שאין אנו למדים ממנה דבר. אף-על-פי-כן דומה, שישנם פרקים בהיסטוריה שכדאי לשננם היטב. עמדנו כאן על אחד הפרקים האלה בתולדותינו. אומה החוזרת מקץ 2000 שנה אל המציאות של חיים לאומיים וחברתיים בארצה תדע אולי לשים אל לבה את הלקח המר של הימים ההם.

(סוף יבוא)

* כך היו שכיריו של יוחנן הורקנוס, וכן אותם החיילים הפיסידיים והקיליקיים, מבני דרומה ודרום-מזרח של אסיה הקטנה, שהיוו את גרעין צבאו של ינאי.